

УДК 347.6

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2\(24\)-84-93](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-2(24)-84-93)

Ваганова Ірина Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент, м. Харків,
<https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

ВИДИ ФІДЕЙКОМІСІВ У РИМСЬКОМУ СПАДКОВОМУ ПРАВІ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню генезису та еволюції інституту фідейкомісу (*fideicommissum*) у римському приватному праві. Автор аналізує шлях трансформації фідейкомісу від неформального прохання спадкодавця, що ґрунтувалося на моральному обов'язку (*fides*), до повноцінного юридичного інституту з позовним захистом. У роботі підкреслено, що на початковому етапі фідейкоміс мав характер натурального зобов'язання (*obligatio naturalis*), яке не передбачало примусового виконання, проте виключало можливість витребування добровільно переданого майна.

Особлива увага приділяється порівняльному аналізу фідейкомісу та легату (*legatum*). Висвітлено переваги фідейкомісу, зокрема відсутність суворого формалізму, можливість призначення на користь осіб без заповідальної правоздатності та гнучкість умов. Досліджено історичні етапи надання фідейкомісам юридичної сили, починаючи з епохи принципату Августа та діяльності юриста Требація, що призвело до створення спеціального когніційного провадження (*fideicommissi persecutio*) під егідою преторів.

У статті класифіковано основні види фідейкомісів: сімейний (*fideicommissum familiae*), спрямований на збереження майна всередині роду; сингулярний, що стосувався окремих активів; та універсальний (*hereditatis*), який передбачав перехід усієї спадкової маси. Автор детально розбирає значення Сенатусконсульту Требелліана (56 р. н. е.), який здійснив правову революцію, дозволивши автоматично переносити права та обов'язки (активи і пасиви) на фідейкомісаря, перетворюючи його на універсального правонаступника.

Окремо розглянуто феномен «таємних фідейкомісів» (*fideicommissum tacitum*) як інструменту обходу закону та правові наслідки їх застосування у вигляді конфіскації майна на користь фіску. У висновках зазначено, що попри часткову уніфікацію легатів та фідейкомісів у законодавстві Юстиніана, повне злиття цих інститутів відбулося лише щодо сингулярного наступництва, тоді як універсальний фідейкоміс зберіг свою унікальну природу.

Ключові слова: фідейкоміс, легат, заповіт, натуральне зобов'язання, таємний фідейкоміс, сімейний фідейкоміс, сингулярний фідейкоміс, універсальний фідейкоміс, сингулярне правонаступництво, універсальне правонаступництво.

Vahanova Iryna Mykhailivna Candidate of Law, Associate Professor, Kharkiv,
<https://orcid.org/0009-0006-2373-1860>

TYPES OF FIDEICOMMISSIONS IN ROMAN INHERITANCE LAW

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the genesis and evolution of the institution of fideicommissum in Roman private law. The author analyzes the path of transformation of fideicommissum from an informal request of the testator, based on a moral obligation (*fides*), to a full-fledged legal institution with legal protection. The work emphasizes that at the initial stage, fideicommissum had the character of a natural obligation (*obligatio naturalis*), which did not provide for compulsory execution, but excluded the possibility of reclaiming voluntarily transferred property.

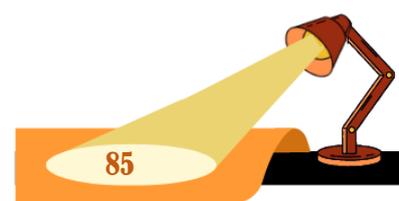
Special attention is paid to a comparative analysis of fideicommissum and *legatum*. The advantages of fideicommissum are highlighted, in particular, the absence of strict formalism, the possibility of appointment for the benefit of persons without testamentary capacity, and the flexibility of conditions. The historical stages of granting legal force to fideicommisses are investigated, starting from the era of the principate of Augustus and the activities of the lawyer Trebatius, which led to the creation of a special cognitive proceeding (*fideicommissi persecutio*) under the auspices of the praetors.

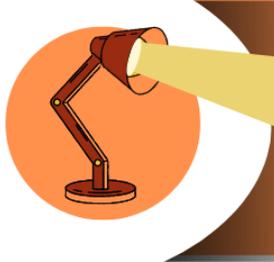
The article classifies the main types of fideicommissums: family (*fideicommissum familiae*), aimed at preserving property within the family; singular, which concerned individual assets; and universal (*hereditatis*), which provided for the transfer of the entire hereditary mass. The author analyzes in detail the significance of the Senate Council of Trebellian (56 AD), which carried out a legal revolution by allowing the automatic transfer of rights and obligations (assets and liabilities) to the fideicommissary, turning him into a universal successor.

The phenomenon of "secret fideicommissums" (*fideicommissum tacitum*) as a tool for circumventing the law and the legal consequences of their application in the form of confiscation of property in favor of the treasury are separately considered. The conclusions indicate that despite the partial unification of legacies and fideicommissums in Justinian's legislation, the complete merger of these institutions occurred only with regard to singular succession, while universal fideicommissum retained its unique nature.

Keywords: fideicommissum, legacies, will, natural obligation, secret fideicommissum, family fideicommissum, singular fideicommissum, universal fideicommissum, singular succession, universal succession.

Постановка проблеми. Україна традиційно відноситься до країн із романо-германською системою права, у зв'язку з чим теоретичним фундаментом для

українського цивільного законодавства виступають цивілістичні інститути, що виникли і розвивалися ще в римському приватному праві, у тому числі у спадковому праві Стародавнього Риму.

Однією з основних проблем, що існують у спадковому праві, є питання, пов'язані з правонаступництвом, тобто з переходом прав та обов'язків від однієї особи (правовласника) до іншої особи (правонаступника). Спадковому праву Стародавнього Риму були відомі два різновиди такого переходу: сингулярне та універсальне правонаступництво, що застосовувалися в рамках відмов спадкодавця на користь третіх осіб (легатів та фідейкомісів).

Разом з тим процес правової еволюції одного з цих інститутів, а саме фідейкомісії, пов'язаний з його поділом на певні види, мало вивчений в цивілістичній науці. Це пояснюється як теоретичною складністю та абстрактністю правових конструкцій, що застосовувалися в римському праві, так і відсутністю глибоких досліджень фундаментальних історичних пам'яток стародавнього права, до яких, безсумнівно, належать Кодекс та Новели Юстиніана, що містять безліч норм про спадкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській романистиці дослідження фідейкомісів представлені у фундаментальних працях О. А. Підопригори та Є. О. Харитонова, які розглядають цей інститут як ключовий етап переходу від формального спадкування до гнучких моделей реалізації останньої волі. Особлива увага в останніх публікаціях В. І. Борисової та Р. А. Майданика приділяється універсальному правонаступництву та правовим наслідкам Сенатусконсульту Требелліана, що забезпечив автоматичний перехід прав і обов'язків до фідейкомісарія.

У цій статті поставлено мету дослідити процес правової еволюції фідейкомісу, його поділ на окремі види, а також співвідношення з інститутом легату.

Виклад основного матеріалу. Інститут фідейкомісії (*fideicommissum*) виникає в римській державі в другій половині республіканського періоду. Фідейкоміс - це прохання або побажання спадкодавця, звернене до спадкоємця, про безоплатну передачу будь-якого майна іншій особі.

Спадкодавець, який висловив таке прохання чи побажання, іменувався відмовником. Спадкоємець (*heres*), якому був адресований фідейкоміс, називався фідуціарієм (*fiduciarius*), а третя особа, якій належало відповідне майно, - фідейкомісарієм (*fideicommissarius*).

Спочатку *fideicommissum* був правовим інститутом, який суттєво відрізнявся від іншого виду відмов спадкодавця на користь третіх осіб - легата (*legatum*).

Головними перевагами *fideicommissum* перед *legatum* у ту історичну епоху виступали: можливість висловлення відмови у проханні, а чи не у наказі, адресованому спадкоємцю; відсутність необхідності дотримуватись суворих

формальностей при його вчиненні; право покладати фідейкоміс як на *heredes testamentariae* (спадкоємців за заповітом), так і на *heredes legitimi* (спадкоємців за законом); можливість надавати майно особам, котрі не мали *testamenti factio passiva* (пасивної заповідальної правоздатності); відсутність обмежень щодо його граничного розміру.

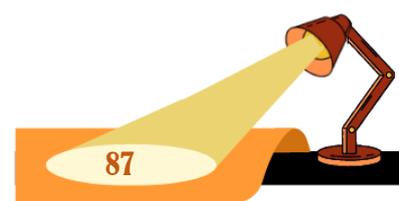
Разом з тим серйозним недоліком фідейкомісії порівняно з легатом була неможливість примусової реалізації майнових прав фідейкомісарія у випадку, коли спадкоємці добровільно не виконували останню волю померлої особи. Річ у тім, що здійснення права на фідейкоміс спочатку не забезпечувалося можливістю позовного захисту для одержувача відмови. Виконання прохання відмоводавця було насамперед моральним обов'язком, що лежав на совісті спадкоємця і залежав лише від вірності даного їм слова (*fides*) [1, с. 254]. Таким чином, можна стверджувати, що спочатку між спадкодавцем та спадкоємцем виникало натуральне зобов'язання (*obligatio naturalis*) особисто-довірчого характеру.

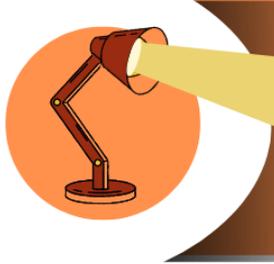
Такі юридичні зобов'язання стали частиною загальної системи обов'язкових прав у римській юриспруденції класичного періоду [2, с. 147]. Так, відомий римський юрист Ульпіан стверджував: «*Naturales obligationes non eo solo aestimantur, si actio aliqua earum nomine competit, verum etiam cum solute pecunia repeti non potest*» — «Зобов'язання називаються натуральними в тому випадку, коли на їх підставі не тільки впливає будь-яке право вимоги, а й коли (добровільно) виконане за ними не підлягає поверненню» [3].

Як видно з наведеного фрагмента, такі зобов'язання у праві Стародавнього Риму мали дві особливості: з одного боку, вимоги кредитора в *obligatio naturalis* не були забезпечені позовним захистом, з іншого — добровільно виконане боржником за подібним зобов'язанням не могло бути витребувано ним назад. Отже, якби обов'язок щодо виконання фідейкомісії був лише моральним обов'язком фідуюціарію, то він у будь-який момент міг би вимагати назад передане фідейкомісарію майно, скориставшись для цього кондикційним позовом. Насправді ж такої можливості не існувало.

З розвитком майнового обігу та римської юриспруденції загалом інститут фідейкомісії зазнає серйозної зміни у правовому регулюванні.

Так, в епоху принципату при імператорі Августі (кінець I ст. до н. е. — початок I ст. н. е.) у фідейкомісії з'являється юридичний захист. Це сталося завдяки римському юристу Требацію, який, будучи політичним радником самого Августа, у відповідь на його запитання роз'яснив, що фідейкоміси, що містяться в кодицилах, через їх зручність і простоту вчинення для громадян Риму (порівняно з традиційними заповітами) підлягають обов'язковому виконанню. Згодом думка Требація підтримав його учень, видатний юрист того часу Лабейон, і юридична сила фідейкомісів стала загальноновизнаною: «*Post quae tempora cum et*

Labeo codicillos fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur» - «сумнівався, що кодицили допускаються на законних підставах» [3].

Для примусової реалізації свого права на одержання майна фідейкомісарій наділявся особливим засобом захисту - *fideicommissi persecutio* (позов про фідейкомісію), що застосовувався в рамках когніційного провадження під владою консулів, преторів або провінційних намісників: «*Legata; fideicommissa vero rome quidem apud consulem vel apud eum praetorem qui praecipue fideicommissis ius dicit, persequimur, in provinciis vero apud praesidem provinciae*» — «Для здійснення відмови (у формі легату) потрібна певна позовна формула (виконання фідейкомісів ми можемо вимагати в Римі перед консулом, або в того претора, який займається довіреними дорученнями; у провінціях ж - у намісника) [3]. Потім, вже при імператорі Клавдії (середина I ст. н. е.), створюється спеціальний магістрат, очолюваний двома преторами (*praetores fideicommissarii*), а за часів імператора Діоклетіана (кінець III ст. н. е.) *persecutio* практично повністю зливається з *testamento*, що належав легаторії.

Крім того, при імператорі Адріані (II ст. н. е.) на фідейкомісії поширюються правила про легатів, які не дозволяли передавати майно особам, які не мали пасивної заповідальної правоздатності. У зв'язку з цим у майновому обороті Стародавнього Риму набуває поширення практика таємних угод (таємних фідейкомісів), що уклалися між спадкодавцем та виконавцем фідейкомісу, внаслідок яких останній давав заповідачу обіцянку передати після його смерті майно особі, позбавленій *testamentifactio*.

Так, згідно з думкою римського юриста Юліана: "У *tacitis fideicommissus fraus legi fieri videtur*" фідейкомісії дії в обхід закону здійснюються щоразу, коли хтось або не наважується проханням за допомогою замовлення або кодицилів, а даючи приватну обіцянку або розписку, зобов'язується виконати фідейкоміс на користь того, хто не може купувати (за заповітом)»

Таким чином, мабуть, таємний фідейкоміс (*fideicommissum tacitum*) не мав юридичної сили, оскільки був не особливим різновидом звичайного фідейкомісу, а був неправомірною поведінкою, що відбувалася у формі дій в обхід закону.

Що ж стосується наслідків виконання *fideicommissum tacitum*, то в Кодексі Юстиніана можна знайти наступний фрагмент: «*videlicet modum, quem lex Falcidia patitur, cum quartam, quae aufertur heredi, qui contra legem fidem suam obtulit, legatariis proficere non placuit*» - «Хоч і безсумнівно те, що легати чи фідейкомісії, залишені за законом, повинні надаватися в заповіті, (не більше трьох чвертей спадщини), було вирішено, що спадкоємець, всупереч закону взяв на себе обов'язок передати спадщину третій особі на виконання таємного фідейкомісії, позбавляється чверті і таке виконання не принесе користі легаторіям.

Отже, спадкоємець, який виконав таємний фідеїкоміс, оголошувався негідним (*indignus*) і позбавлявся права на Фальцидієву чверть, а майно, передане фідеїкомісаріям, підлягало конфіскації на користь фіску [4, с.133].

Надалі інститут фідеїкомісії поділяється на окремі види:

- мабуть, у період принципату з'являється особливий різновид фідеїкомісу - сімейний фідеїкоміс (*fideicommissum familiae relictum*);
- пізніше, в епоху домінату, відбувається поділ фідеїкомісу на сингулярний (*singularis*) та універсальний (*hereditatis*).

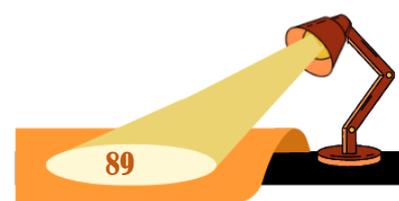
У першому випадку (у рамках сімейного фідеїкомісу) спадкодавець відмовляв певну річ, яка виступала предметом *fideicommissum*, одному з членів сім'ї, який був його агнатським або когнатським родичем, а у разі смерті такої особи - дружину померлого *deumi suae reliquerit, nulla speciali adiectione super quibusdam certis personis facta, non solum propinquos, sed etiam* його *deficientibus generum et purum*. «Якщо хтось залишить через оголошення своєї останньої волі фідеїкоміс своєї сім'ї, не зробивши при цьому ніякого особливого додавання щодо них позначаються не лише рідні, а й коли таких немає, зять і невістка. Бо нам здається справедливим і їх закликати до фідеїкомісу, звичайно, під тою умовою, що шлюб унаслідок смерті сина чи дочки буде припинено [3].

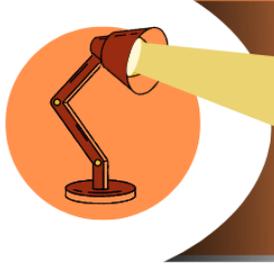
Крім того, на думку відомого римського юриста Папініана, спадкодавець міг здійснити такий фідеїкоміс і щодо своїх вільновідпущеників: «*Libertis praedium reliquit ac petit, ne id alienarent utque in familia libertorum retinerent*» - «Він залишив маєток вільновідпущеникам і просив, щоб вони його не відчужували, а зберігали б у сім'ї вільновідпущеників[3]

Спадкодавець ставив умову, що після смерті першого відмовника майно буде передано членам його власної сім'ї, після смерті яких - знову членам цієї ж сім'ї тощо.

У випадку, якщо фідеїкомісарій відмовлявся на випадок смерті або укладав договір про відчуження цієї речі ще за життя на користь третьої особи, яка не була членом *familia*, то майно, що виступало предметом фідеїкомісії, могло бути витребуване членами його сім'ї: «*Fratre herede sed relinqueretur. Si non paruerit heres voluntadi, sed dom alienaverit vel extero herede instituto decesserit, omnes fideicommissum petent qui in familia fuerunt*» - «(Заповідач), призначивши спадкоємцем брата, попросив, щоб будинок не був відчужений, але залишався в (майні) сім'ї. Якщо спадкоємець не підкориться волі (заповідача) і здійснить відчуження будинку (на користь третьої особи) або помре, призначивши спадкоємцем чужого, всі, хто входили до сім'ї, будуть висувати вимогу про фідеїкоміс».

Однак це правило не діяло, якщо відчуження було зроблено за їх загальною згодою: «*Omnibus quibus fideicommissum relictum est ad distractionem consentientibus nullam fideicommissi petitionem superfuturam*» - «За згодою на

розпродаж (спадкового майна) всіх членів сім'ї особи, на чию користь залишений фідейкоміс, жодного права у них на витребування фідейкомісу не залишиться»

В епоху імператора Юстиніана дія сімейного фідейкомісії була обмежена четвертим володарем речі. П'ятий та наступні власники отримали можливість розпоряджатися придбаним майном на власний розсуд. Так, у Новеллах Юстиніана вказувалося: «*Si dominum codicilli hierium ostendant gloriosae memoriae, multae nobis visum est plenum esse*» вирішили, що робити таке питання про відчуження майна третім особам предметом судового розгляду через чотири покоління (власників майна) - це зовсім не потрібне ускладнення

Таким чином, головною метою появи в праві Стародавнього Риму *fideicommissum familiae* було збереження спадкового майна в сім'ї фідейкомісарія шляхом суттєвого обмеження його прав, а також прав інших членів сім'ї, до яких згодом переходило це майно, за розпорядженням придбаною річчю.

Пізніше, в епоху доміанату, відбувається поділ фідейкомісу на сингулярний (*singularis*) та універсальний (*hereditatis*).

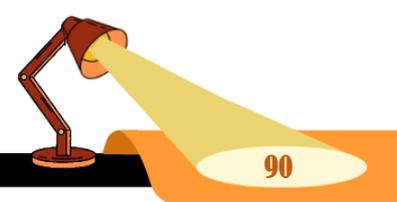
Сингулярний фідейкоміс був пов'язаний з переходом до фідейкомісарія виключно майнових активів зі спадщини (речей або майнових прав). Таким чином, у цьому випадку всі спадкові борги продовжували залишатися на фідюціарії, який відповідав за зобов'язаннями померлої особи в повному обсязі, а щодо самого фідейкомісарія мало місце часткове (сингулярне) правонаступництво. У зв'язку з цим у подальшому в історії римської юриспруденції відбувається поступова уніфікація правового регулювання такого фідейкомісу з інститутом легату.

Що ж до універсального фідейкоміса, його предметом було все спадкове майно загалом чи частка у ньому, до складу яких входили як активи, а й пасиви майна померлого спадкодавця.

Перш ніж розглядати правову природу *fideicommissum hereditatis*, необхідно проаналізувати його співвідношення з інститутом роздільного легату (*legatum partitionis*), що виник у праві Стародавнього Риму ще до поділу фідейкомісії на сингулярний та універсальний.

Предметом такого легату виступали як спадкові активи чи його частина, а частка у спадщині загалом: «*Heres meus cum Titio hereditatem meam partito, dividito*; «Нехай мій спадкоємець розділить мою спадщину з Тіцієм - у такому разі вважається, що Тіцію відказано половину майна, але можна також відказати й іншу частину, наприклад третину або чверть»

Спадкоємець, зобов'язаний виконати таку відмову, відповідно до позиції римського правознавця Сабіна повинен був передати відмовоодержувачу вартість цієї відмови частки, а на думку іншого відомого римського юриста Прокула, виконавець відмови зобов'язувався надати легаторію відповідне майно в натуральній формі.

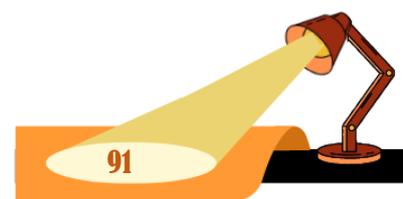
Ця юридична суперечка була вирішена в класичному праві і згодом підтверджена рішенням імператора Юстиніана, згідно з яким виконавець заповідальної відмови отримував можливість вибору: надати легаторію частину майна зі спадщини в натурі або виплатити йому відповідну грошову суму: «*Sed oportet timationem dare maluerit*» - «Але слід допомогти спадкоємцю, щоб він сам вибрав, чи воліє він дати частину майна або вартість».

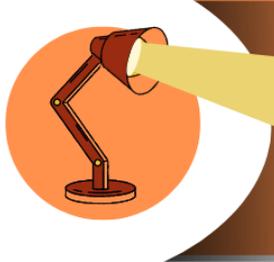
Правило, запроваджене імператором Юстиніаном, стосувалося лише подільних речей. Якщо ж майно, що входило до складу спадщини, було неподільним і його вартість перевищувала розмір відмовленої частки, то спадкоємець не мав можливості вибору: він мав надати легаторію частину вартості неподільної речі.

Legatum partitionis був досить обтяжливий для спадкоємця, оскільки всі пасиви спадкової маси залишалися на ньому. У зв'язку з цим ще до розрахунків за боргами спадкодавця спадкоємець за заповітом укладав з відмовоодержувачем угоду у формі взаємних стипуляцій, в силу якої легаторій обіцяв, що після отримання майна він компенсує спадкоємцю, який виконав легат, витрати по сплаті боргів з спадкової маси. Така угода не робила відмовоодержувача співспадкоємцем, оскільки не змінювала характеру правонаступництва щодо неї: всі обов'язки, що входили до складу спадщини, як і раніше, обтяжували лише виконавця відмови, а кредитори померлої особи не мали позовного захисту щодо легаторію.

В подальшому, після поділу фідейкомісу на сингулярний і універсальний, в рамках останнього (як і при розділовому легаті) також стали застосовуватися взаємні клятви у формі *stipulatio* спадкоємця і фідейкомісарія, внаслідок чого виконавець відмови повинен був надати майно, а також *actiones*, фідейкомісарій зі свого боку зобов'язувався компенсувати йому виплати, пов'язані з виконанням зобов'язань, що лежали на спадкодавці. Однак навіть за наявності таких угод фідуціарій як і раніше (подібно до спадкоємця за заповітом у *legatum partitionis*) зберігав правове становище спадкоємця, залишаючись боржником щодо вимог кредиторів померлої особи.

Пізніше у цю правову конструкцію внесли принципові зміни, навіщо у 56 р. н. е. при імператорі Нероні було прийнято *senatusconsultum Trebellianum*, завдяки якому права та обов'язки зі спадщини стали переходити від фідуціарію до фідейкомісарія автоматично без застосування взаємних стипуляцій. Так, згідно з думкою римського юриста Ульпіана: «*Cum esset aequissimum in omnibus fideicommissariis hereditatibus, si qua de his bonis iudicia penderent, ex is eos subire, in quos ius fructusque transferretur, potius quam cuique periculosum heredem heredibusque dari solent, eas neque in eos neque his dari, qui fidei suae commissum sic, uti rogati essent, restituissent, sed his et in eos, quibus ex testamento fideicommissum restitutum fuisset...*» - Оскільки було б вищою мірою справедливим, щоб щодо

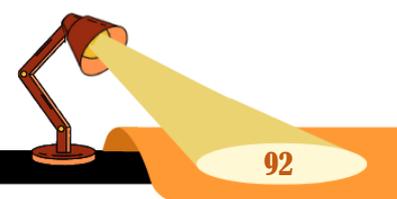
всіх спадщин, які передаються за фідейкомісами, за тими позовами, якими обтяжені ці маєтності, відповідали б ті, до кого переходить право (власності) та вигода (від цих маєтностей) (тобто фідейкомісарії), а не так, щоб добросовісність кожного була для нього небезпечною, - то (сенату) вгодно, щоб позови, які зазвичай надаються спадкоємцям або проти спадкоємця, не надавались би ні тим, ні проти тих, хто видав майно на підставі фідейкомісу відповідно до прохання (померлого), а надавались б тим і проти тих, кому згідно із заповітом було видано це майно] на підставі фідейкомісу. Після прийняття Требеллієва сенатусконсульта виконавець відмови продовжував зберігати тільки звання спадкоємця, насправді будучи лише виконавцем волі спадкодавця, а правовий статус справжнього спадкоємця перейшов до відмовоодержувача. Цей закон мав доленосне значення в еволюції правової природи *fideicommissum hereditatis*, оскільки завдяки йому фідейкомісарій перетворився з сингулярного на універсального правонаступника спадкодавця замість самого спадкоємця.

Нарешті, 531 р. н. е. приймається конституція імператора Юстиніана, яка зберегла особливе правило, згідно з яким властивість, несумісна з правовою природою обох видів відмови одночасно, повинна була застосовуватися тільки щодо фідейкомісії: «*Ubi secundum eius dirimatur naturam*» — «Якщо в легатах і фідейкомісах виявиться щось протилежне їм, нехай це буде віднесено до фідейкомісу, так би мовити, більш гуманного, і вирішено відповідно до його природи.

Через це питання про можливість повного злиття легатів і фідейкомісів у римській юриспруденції, як і раніше, залишається відкритим. Хоча більшість відомих правознавців і вважають, що таке злиття відбулося, спираючись при цьому на відомий фрагмент з *Digesta Iustiniani*, автором якого вважається давньоримський юрист Доміцій Ульпіан.

Справа в тому, що універсальний фідейкоміс у своєму завершеному вигляді ґрунтувався на принципі переходу до фідейкомісарію як активів, так і пасивів спадкової маси, а легат (у тому числі розділовий) допускав передачу легаторію лише речей та майнових прав, що входили до складу спадщини. Отже, твердження про повне злиття легатів з фідейкомісами є вірним виключно щодо *fideicommissum singularis*.

Висновки. Отже, фідейкоміс виникає в римському праві в другій половині Республіки як інститут, який практично за всіма ознаками відрізнявся від іншого виду відмови спадкодавця на випадок смерті - легата. Аналіз правової природи інституту фідейкомісу в даний історичний період дозволяє віднести його до категорії натуральних зобов'язань. Надалі, в період принципату, з'являється особливий різновид фідейкомісу - сімейний фідейкоміс (*fideicommissum familiae relicta*), виникнення якого було пов'язане з прагненням законодавця зберегти спадкове майно в сім'ї фідейкомісарія шляхом суттєвого права згодом тих, хто

отримав це майно, за розпорядженням придбаною річчю. Крім того, пізніше, в епоху домітану, фідейкоміс поділяється на універсальний та сингулярний. З одного боку, відбувається практично повне злиття *fideicommissum singularis* з легатом, а з іншого — формується самостійний правовий інститут *fideicommissum hereditatis*, заснований (на відміну від *legatum partitionis*) на принципі універсального, а не сингулярного правонаступництва. З'явився у II. н. е. так званий таємний фідейкоміс не мав юридичної сили, оскільки не був особливим різновидом звичайного фідейкомісії, а являв собою неправомірну поведінку, що відбувалася у формі дій в обхід закону.

Література:

1. Гарсія Гаррідо М. Х. *Derecho privado romano: Casos, acciones, instituciones*. Madrid : Ediciones Académicas, 2005. 664 p.
2. Боуффалл Б. Ю. *Obligatio naturalis* в римському праві. Варшава : Тип. ком. тов. С. Я. Залеський і Ко, 1898. 263 с.
3. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
4. Bartošek M. *Encyklopedie římského práva*. Praha : Panorama, 1981. 511 s.

References:

1. García Garrido, M. J. (2005). *Derecho privado romano: Casos, acciones, instituciones* [Roman private law: Cases, actions, institutions]. Ediciones Académicas.
2. Bouffall, B. Ju. (1898). *Obligatio naturalis v rimskom prave* [Natural obligations in Roman law]. Tipografiia kommercheskogo tovarishchestva S. Ia. Zalesskii i Ko.
3. Pidopryhora, O. A., & Kharytonov, Ye. O. (2003). *Rymske pravo* [Roman law]. Yurinkom Inter.
4. Bartošek, M. (1981). *Encyklopedie římského práva* [Encyclopedia of Roman law]. Panorama.

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.02.2026

